

Абдиева Ж.К.

**«МАНАС» ЭПОСУНДАГЫ БАЛАНЫН ТӨРӨЛҮШҮ ЖАНА ӨСҮШҮ МЕНЕН
БАЙЛАНЫШКАН КААДА-САЛТТАР ЖАНА ЫРЫМДАР**

Абдиева Ж.К.

**ОБРЯДЫ И ТРАДИЦИИ, СВЯЗАННЫЕ С РОЖДЕНИЕМ РЕБЕНКА В ЭПОСЕ
«МАНАС»**

J.K. Abdieva

**THE RITUALS AND TRADITIONS ASSOCIATED WITH THE BIRTH OF A CHILD IN
THE EPIC «MANAS»**

УДК:947.1:93(99(575.2))(043.3)

Кыргыз элинин өзүнө тиешелүү жараткан нукура бай маданияты муундан-муунга өтүп, элибиздин руханий дүйнөсүнүн көөнөргүс кенчи болуп келүүдө. Андай улуу көөнөргүс маданий мурасыбыз “Манас” эпосу.

Макалада “Манас” эпосунда чагылдырылган баланын төрөлүшү жана өсүшү менен байланышкан каада-салттар, ырымдар каралды.

Негизги сөздөр: төрөлүү, сүйүнчү, бала оозантуу, ат коюу, көрүндүк, жентек, бешик той ж.б.

Богатая культура, зародившаяся кыргызским народом, является неоценимым достоянием духовного мира народа, переходящим от поколения к поколению.

Эпос «Манас» - это великое духовное наследие кыргызского народа.

В данной статье рассматриваются обряды, обычаи, традиции, связанные с рождением и развитием ребенка в эпосе «Манас».

Ключевые слова: рождения, благая весть, название ребенка, кормление ребенка, традиция показа ребенка, блюдо по случаю рождения ребенка, колыбельный праздник и.др.

Rich culture, born of the Kyrgyz people, is an invaluable treasure of the spiritual world of the people, passing from generation to generation.

The epic "Manas" is the great spiritual heritage of the Kyrgyz people.

This article discusses the rituals, customs and traditions associated with the birth and development of the child in the epic "Manas".

Key words: birthday, good news, the name of the child, feeding the child, the tradition of showing baby, dish on the occasion of the birth of a child, a lullaby holiday, etc.

«Манас» эпосунан тартып, макал-лакапка чейинки кыргыз эли жараткан мурас байлыгы бир доордон же бир кылымдан калган көрүнүш эместиги чындык. Оозеки чыгармалар ооздон оозго, муундан-муунга өтүп, улам жаңыланып, жаңы мазмунга ээ болгон элдик казына.

Кыргыз элиндеги баланын төрөлүшү менен байланышкан каада-салттар (сүйүнчү айтуу, көрүндүк, баланы оозантуу, жентек берүү, ат коюу, бешик той берүү ж.б.) менен тыгыз жуурулушкан ырымдар

муундан-муунга өтүп келе жаткан жана кеңири тараган салттуу мурас.

Баланын төрөлүшү ар бир кыргыз үй-бүлөсү үчүн кубанычтуу окуя. Анткени төрөлгөн бала ар бир үйдүн урпагын улоочу, адам баласынын өлбөстүгүнүн символу катары каралат.

Кылымдар бою эл арасында коомдук өнүгүүнүн сыноосунан өткөн элдин каада-салттары, ырымдары коомдук мамилелерде, жашоо-тиричиликте зор мааниге ээ болуп, коомдогу мамилелешүүлөрдүн бир бөлүгү катары болуп келгендиги талашсыз. Ырымдар адамды бул дүйнөгө жаралгандан тартып өлгөнгө чейин коштогон, алар элдин коомго, айлана-чөйрөгө, күндөлүк турмушка болгон көз караштарын чагылдырып келген.

Демек, улуттук маданиятыбызга, күндөлүк жашоо турмушубузга биротоло синип калган, элдик салттуу ырымдар боюнча иликтөөлөрдү жүргүзүү кыргыз элинин өзүнүн бай маданиятын жаратып, элибиздин руханий кенчи болуп кала берери анык.

Сүйүнчү – сүйүнө турган кубанычтуу, жакшылык кабарды билдиргенде айтылуучу сөз. 2. Жакшы кабарды угузуп, сүйүнчүлөп келген кишиге берилүүчү белек [9, 258-бет.].

Наристе жарык дүйнөгө келгенде анын чоң ата, чоң апаларына, таята, таянелерине, балалуу болгон үй-бүлө өз бир туугандарына, жакын санаалаштарына, коңшуларына сүйүнчүлөшкөн. Сүйүнчүлөө байыртадан кыргыз элинде эң жагымдуу кабар катары кабыл алынган, ал жоопсуз калган эмес. Сүйүнчүнү кабыл алган тарап сөзсүз түрдө белектерин берген. Улуу муундун маалыматы боюнча эч нерсеси жок болуп калса да кийип жүргөн кийиминен топчусун беришкендигин айтышат [Учукеева Раат, 76 жашта, Талас району, Көк-Кашат айылынын тургуну, саруу уруусунун токтук уругунан].

Элибиздеги кең-кесири жайылган сүйүнчү берүү салтын “Манас” эпосунун мазмунунан ачык-айкын байкай алабыз. Көк-чолок менен аттанган Акбалта Кара-Суунун боюнда кала жалдуу кула бээ тууган аксур эркек кулунду телчитип турган Жакыпка келип: - Байбичең эркек тууду! Балаң эки

колуна кан ченгелдеп түшүптүр, - деп сүйүнчүлөйт. Жакып камдап жүргөн алтынын сүйүнчүгө берип, көп мал айтат [9, 258-бет.].

Кыргыз эли жашоонун улантуучусу жаралганда анын эркек, кызы айтылганда эч нерсесин аябастан көгөндөгү козу-улактарын чечип берген [5, 32-бет.]. Мындай көрүнүштөрдүн сүрөттөлүшү “Манас” эпосунун материалында төмөндөгүчө маалымдалат:

Кубурлуу тууган Адылбек:

– Сүйүнчүмдү бергин деп,

Сыйкырлуу Балта өтө кең,

“Сүйүнчүңө мына” деп,

Ээр токум менен ат берген [10, 27-бет.].

Анда Акбалта муну айтат:

– Арстаным Жакып, сүйүнчү!

Карыганда байбиче

Кабылан тапты сүйүнчү! [11, 66-бет.].

Демек, “Манас” эпосунун бардык эле варианттарынан баланын төрөлүшү менен байланышкан сүйүнчүлөө жөрөлгөлөрүн кездештиребиз.

Кыргыз эли уул төрөлсө, “бөрү”, кыз төрөлсө, “түлкү” деп сүйүнчүлөшкөн. Бул бир жагы, алардын мүнөздөрүнүн окшоштугунан (бөрүнүкү-уулга, түлкүнүкү-кызга) келип чыкса, экинчи жагы, бөбөктүн төрөлгөнүн жин-шайтандан жашыруу үчүн да айтылган. Кыздын төрөлгөнүн “кырк жылкы” деп сүйүнчүлөшкөн, мунун себеби атасы кызын күйөөгө узатканда калың алгандыктан болуусу керек. Бул салт XI кылымда жашап өткөн ойчул, философ окумуштуу Махмуд Кашгаринин “Түрк элдеринин сөздүгү” аттуу эмгегинде учурашы анын көөнө мезгилдерден бери жашап келе жаткандыгын көрсөтөт [14].

Көрүндүк берүү, баланы оозантуу, ат коюу, жентек той берүү сүйүнчүлөөдөн кийинки бир учурду камтыган каада-салт – жарык дүйнөгө келген наристени жакындарынын барып көрүүсү, наристени сары май менен оозантуусу, балага ат коюуусу, жентек берүүсү.

Көрүндүк сураган адамга буюм, акча берилген. Айрым учурда өтө жакындары ата-эненин кадыр-баркын көтөрүп, арбын көрүндүк берүү менен наристени көрүүгө мүмкүндүк алышкан. Көрүндүккө мал жандыгы да берилген. Баланы көрүүгө келгенде ата-энеси, чоң-апалары бүгүнкү күндө да баланын чекесине кара көө сүйкөп койгонун байкайбыз. Бул наристени көрүүгө келген адамдардын көз артып калуусунан сактоо иретинде жасалган ырым болуп саналат. Кыргыздар жаңы төрөлгөн баланы көргөндө: - Өмүрүң узун болсун! Эл-журтуң менен аман бол! Биймандуу, ызаттуу бол! Ата-энең менен бол! жана башка ушул сыяктуу алкоо сөздөрүн айтып, алыс аралыктан көз жүгүртүп же болбосо мурдунан акырын кармап коюшкан. Кыргыз эли жаңы төрөлгөн наристеге туура мамиле жасап, өздүк гигиеналык абалды да сактай билгендигин баамдай алабыз.

Жусуп Мамайдын вариантындагы баланы көрүүнүн чагылдырылышы:

Адылбек, Балта, Жакып бай:

– Алып келчи көрөлү,

Кана бери баланы [10, 34-бет.], - деп сүрөттөлөт.

Оозантуу – төрөлгөн баланы сары май менен оозантып, бөбөккө жакшы келечек каалашат. Адатта бул жөрөлгөнү байбичелер, ымыркайдын чоң энеси, таяэнеси жасайт. Бул ырым менен “баланын өмүрү майлуу-сүттүү болсун”, “жегени дайым май болсун”, “малдуу-жандуу болсун”, “жокчулукта жашабасын”, - деген тилектерин билдиришкен.

Кыргыз элинин бул салты “Манас” эпосунда төмөндөгүчө чагылдырылат:

Сандык толо май деди,

Салган кошо бал деди,

Эки, үч карын май алып,

Эми оозуна сал деди [11, 61-бет.].

Ал эми Саякбай Каралаевдын вариантынан оозандыруунун төмөнкүдөй түрүн жолуктурабыз:

Даам ичирбей балага

Ушул болот ок менен

Оозандырып бериңиз [13, 56-бет.]. Жоокерчилик заманда “ок” менен оозандыруу төрөлгөн наристенин баатыр, күчтүү, сак болушун каалоо иретинде болсо керек, анткени, ыр сап мындайча уланат:

Айтканымды билиңиз,

Айгайлаган жоо келсе,

Бир кереги чын тиет,

Жакасына илиңиз [13, 56-бет.]. Демек баланын төрөлүшү менен байланышкан салтындагы оозандыруу ырымы баланын кийинки жашоо жолундагы жакшылыктарга үндөгөн тилек ниети деп түшүнсөк болот.

Кыргыз эли өзүнүн үй-бүлөсүндө төрөлгөн наристени гана оозандыруу менен чектелбестен, энеси менен ээрчип келген кичине баланын оозуна кайсы эле үйдөн болбосун, үй ээси май салган. Бүгүнкү күндө да үйүнө биринчи жолу келген кичине тили чыга элек баланы куру чыгарбай ырым кылып акчатыйын колуна карматып кийим кече берип, жок дегенде бир байлам жоолук белине байлап жөнөтөт.

Ат коюу - бөбөк жарык дүйнөгө келери менен ага ат коюлат. Ислам дини боюнча бул азан чакыруу менен коштолот. Кыргызда ат коюу салты менен байланышкан ар кандай ырымдар бар. Анын “Манас” эпосунда чагылдырылышы:

Бир аксакалчан дубана:

Бул төрөгөн балаңыз,

Алты шердин кенжеси,

Алланын сүйгөн пендеси,

Аты Манас, артык шер! деп атын коёт. [13, 54-бет.].

“Манас” үчилтигинин ар бир бөлүгүндө башкы жана негизги каармандардын айрымдарынын келечек тагдырына байланыштуу маанилүү учур катары алар төрөлгөндө энчилүү ат коюуга өтө зор көңүл бурулат.

Жаңы төрөлгөн балага ат коюунун татаалдыгы байыркы түрк элдеринин адамдын келечектеги тагдырына анын атынын магиялык таасири бардыгы жөнүндөгү түшүнүктөрү менен байланышкан.

“Ат – адамдардын байланыш жасоосунда эң биринчи каражат. Ал адамга сыймык алып келет жана анын тагдырын аныктайт. Адам аты менен даңкка жетет, ошондуктан ат коюу салтанаты эң жогорку даражада мактоого татыктуу деп”, - деп жазылган индиялыктардын этика жөнүндөгү байыркы китебинде [8, 107-бет.].

Ат коюу каадасы индиялыктардын “Махабхарата-тасында”, Түштүк Сибирде жашаган түрк тилдүү элдердин эпикалык чыгармаларында, Орто Азияда жашаган түрк элдеринин эпосторунда кездешет. Мисалы, өзбек элинин эпосу “Алпамышта” Алпамышка атты Шаймерден коюп, келечектеги баатырдык иштерин алдын-ала айтат. Ал эми “Манас” эпосунда башкы оң каармандарга Кызыр жана башка мусулман ыйыктары ат коёт.

Жарык дүйнөгө ыңаалап келген балага ат коюу кыргыз элинде жакшы каададан болгон. Ат ошол жашап жаткан кырдаалга жараша коюлган. Ат коюунун ар кандай түрлөрүн Амантур Акматалиевдин “Балага байланыштуу каада-салт, жөрөлгөлөр” аттуу макаласынан жолуктурабыз. 8 түргө бөлүү менен ал бүгүнкү күндөгү балага ат тандоо критерийлерин маалымдаган [4, 15-бет.].

Жентек берүү - бала төрөлгөндө ата-эненин жакшы санаалаштары, чоң ата, чоң эненин кудалары, достору жентектеп келишет. Бул тойчукту ата-эне жарык дүйнөгө жаңы келген наристенин урматына берип, тууган-урукту, жолдош-жорону, кошуна-колонду чакырып, дасторкон жайып, эт тартып, даам сыздырган. Жентек үчүн атайын күн мурунтан карынга сары май куюлуп, баланын төрөлүшүнө деп сакталган. Аны бузуп, алды менен бөбөктү оозантып, үйдүн карысына ооз тийгизишкен. Жентек той берүү салты “Манас” эпосунда да сакталган. Эпосто тойго күн мурунтан даярдалып, тамак-аштын түркүн-түрү коюлгандыгы сүрөттөлөт.

Ар көңүлү шай болуп,
Адам тапкыс ой кылып,
Камынмак болду бай Жакып,
Баласына той кылып [13, 56-бет.].

В. Радловдун жазган вариантында төмөнкүчө сүрөттөлөт:

Жаткенден келген жети элчи,
Жентегин мыктап жеп кетти,
Манас желмогуз чыгат деп кетти [8, 215-бет.].

Мындан башка баланын жашоо-турмушу менен байланышкан каада-салттар, ырымдарды алып карасак, баланы бешикке салуу, кыркын чыгаруу, тушоо кесүү, сүннөткө олтургузуу.

Ар бир жасалган ырымдар өзүнчө маанилүү болгон, анткени ал жаш наристенин биринчиден

денесинин сак-саламатта болушуна, наристе жөнүндө жалпы журттун кам көрүүсүнө, келечек турмушка даярдап, багыт берип жол көрсөткөн деп айтсак жаңылышпайбыз.

“Элдик ырым-жырымдар аркылуу бабаларыбыздын жашоо-тиричилигин, дүйнөгө болгон көз караштарын, философиялык-диний түшүнүктөрүн, ишенимдерин окуп-билүүгө мүмкүнчүлүк алабыз”, - дейт тарыхчы, окумуштуу этнограф Мурзакметов А.К. “Кыргыздардагы баланын төрөлүшү менен өсүшүнө байланышкан ырымдар менен ишенимдер” аттуу илимий эмгегинде [14., 3-бет].

Жыйынтыктап айтканда, тамыры тээ алыска кеткен каада-салттар аны менен байланышкан ырымдар туруктуу мүнөзгө ээ болуу менен бүгүнкү күндө анчалык көп өзгөрүүлөргө учурабагандыгы байкалат.

Ата-бабалардын турмуштук тажрыйбасынан жаралган салтты сактоо, улуттун өзгөчөлүгүн, башка элден айырмачылыгын көргөзүп, аны сактап калууга жөндөмдүү жаңы муунду тарбиялоого багыт берет.

Адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Ф., Кыргызстан, 1990. 480 с.
2. Абрамзон С.М. Рождение и детство киргизского ребенка. \Сборник музея антропологии и этнографии. – М.: Л., 1949. – Т.12. – С.78-138.
3. Абрамзон, С.М. Кыргыз жана Кыргызстандын тарыхы боюнча тандалма эмгектер [Текст] / С.М.Абрамзон. – Б.. 1999. – 895 б.
4. Акматалиев А. Балдарга арналган салт жана ырым-жырымдар. – Бишкек: Б-сыз, 2000, 124 б.
5. Ата-бабалар табериги. Кыргыздын адеп-ахлак, салт-санаа, үрп-адат, ырым-жырым жана жөрөлгөлөр жыйнагы. – “Бийиктик”, Бишкек, 2011, 32-бет.
6. Баялиева, Т. Доисламское верования и их пережитки у киргизов. – Ф., 1972. – 56 с.
7. Каруновская Л.Э. Из Алтайских верований и обрядов, связанных с ребенком. \Сборник музея антропологии и этнографии. – М.:Л., 1926. – Т.6. – С.18.
8. Манас энциклопедиясы. –1-бөлүк, Б., 1995, 107-бет
9. Манас энциклопедиясы. –Бишкек, 2-бөлүк, 1995. 431 б.
10. Манас: ЖМВ боюнча.- Бишкек. 2014, 27-бет.
11. Манас: СОВ. – Фрунзе “Кыргызстан” 1979. 66-бет.
12. Манас: ЖМВ.34-бет.
13. Манас: СКВ. – Фрунзе, “Кыргызстан”. -1984, 56-бет
14. Мурзакметов А.К. “Кыргыздардагы баланын төрөлүшү менен өсүшүнө байланышкан ырымдар менен ишенимдер” (Түштүк Кыргызстандын материалы боюнча) аттуу темада тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазылган авторефераты. – Бишкек, 2007, 22 б.
15. <https://sputnik.kg/society/20151119/1020244458.htm>

Рецензент: д.и.н., профессор Каратаев О.